

A KÖNYVTÁR A VÁROSTÖRTÉNETI KUTATÁS SZOLGÁLATÁBAN.*

Kultúra és város egymásnak elválaszthatatlan tartozéka. Nehéz volna meghatározni, melyiknek van nagyobb szerepe a másik keletkezésében és kifejlődésében, de az nem vitatható, hogy a gazdasági, társadalmi tudományos és művészeti élet számára, bizonyos fejlődési fokon túl, a város egyaránt nélkülözhetetlen. Természetesen minden kultúra a saját képére, saját céljainak megfelelően alkotta meg városait és ezek a sajátságok oly élesek, hogy nemcsak a keresztény-román-germán kultúrközösségen belül különböznek a városok az antik városoktól, hanem a keresztény közösségeken belül is, a nemzeti kultúrák kialakulása a városok kialakulásán elhatározó nyomokat hagyott. A differenciálódás még azonos nemzeti kultúrában is folytatódik, hiszen a nemzeti kultúra jellegzetes vonásait a kultúrát hordozó nép lelki alkata határozza meg. Ez pedig egy nép keretén belül sem egységes, hanem különböző tényezők hatása alatt, helyi színezetet nyer. Elég talán, ha a nemzeti kultúra helyi színezetű hajtásainak legszembetűnőbb jelenségeire, a népművészet alkotásaira utalunk. Innen van, hogy a magyar Alföld városainak ma is egészen más a képe, mint a dunántúli városoknak. A magyar város tehát a magyar kultúra sajátos terméke és így nem utolsó jelentőségű ebben a kérdésben, hogy milyen tényezők hatottak közre a magyar városok kialakulásában. Míg külföldön a várostörténeti kutatás hosszú idő óta az érdeklődés középpontjában áll, nálunk a hely-, falu- és várostörténeti kutatás terén TAGÁNYI KÁROLY óta csak 1924-től kezd új alapvetés kibontakozni, főként a német monográfia-írás újabb metodikai eredményeinek felhasználásá-

* A m. könyvtárosok és levéltárosok országos kongresszusán, 1936. október 3-án tartott felolvasás.

val. Ennek a folyamatnak részleteivel, amely mai stádiumban főként a népiségkutatás felé mutat fel kitűnő eredményeket, előadásunk keretében nem foglalkozhatunk. De rá kell mutatnunk arra, hogy a hely- és várostörténeti kutatások módszeres elveinek kidolgozása és ennek alapján a helytörténetírás rendszeres megindulása a magyar tudomány szempontjából elsőrangú fontosságú.

A történelmi könyvtárak, levéltárak és múzeumok közös feladata a mult emlékeinek gyűjtése, rendszerezése és a tudományos kutatás, valamint a népművelés számára való feltárása. Ezek az intézmények ezáltal lesznek a kutatás, a tanítás és az emlékgondozás intézményeivé. Ezáltal teszik hozzáférhetővé, mélyítik ki a történeti forrásokat és a történeti anyagnak a gyűjteményekben való feltárása sokszor elhatározóan befolyásolja az adatok felhasználásának lehetőségét. Általában véve elképzelhető, hogy a történész-könyvtáros — hogy csak ennél az ágnál maradjunk — elméleti állásfoglalás nélkül is, tisztán saját hivatása gyakorlatában, munkája csúcsteljesítményét nyújtja a könyvek beszerzése, katalogizálása, osztályozása, speciális bibliográfiák és repertóriumok készítése által. A gyakorlat azt mutatja, hogy a könyvtárosi intuíciónak párosulnia kell a tudomány rendszertani ismereteivel. Különösen áll ez a történész-könyvtárosra, akinek a magyar történettudomány speciális helyzetének ismerete talán soha sem volt fontosabb, mint éppen ma.

Hogy a könyvtári gyűjtemények a mai tudományos kutatás szolgálatában állhassanak, elsősorban is szükséges a gyűjtemények rendszerezése és anyaguknak részletekben is hozzáférhetővé tétele. Ismeretes azonban, hogy könyvtári gyűjteményeink mai, nagyrészt elavult és hézagos technikai rendszerükkel nem képesek a tudományos kérdések problémaanyagának kellő felkészültséggel megfelelni. Könyvtári gyűjteményeink rendszereiben nem egy esetben nyom nélkül haladt át a tudomány évszázados fejlődése, mert nem akadt irányító, aki a tudomány fejlődésével párhuzamosan a gyűjtemények anyagát újrendezni és a tudomány újabb problematikájához közelhozni képes lett volna. Azonban kétségtelen, hogy a tudományos kutatások területének nagy differenciálódása, másrészt az egymáshoz közelálló történeti disciplínák problémaköreinek érintkezése miatt sokszor technikailag lehetetlenné vált épp a legnagyobb közgyűjtemények számára, hogy a

részletkutatások óriási területét kellő felkészültséggel vegyék gondjaikba.

Régen a helytörténetkutatás metodikailag párhuzamosan haladt az általános hazai történettel, de a mai helytörténetírás eredményei arra a megállapításra vezettek, hogy a tudomány további fejlődéséhez új metodikai alapvetésre van szükség. Ezt azonban nem követte nyomon az a törekvés, hogy a részben teljesen kiaknázatlan analitikai történeti anyag feltárására intézményeink felkészüljenek. Már a sokat kifogásolt és joggal tudománytalannak minősített várostörténeti monográfiák nemcsak azért szorulnak újabb feldolgozásra, mert vagy annalisztikusak, vagy csupán az általános történetírás vázolásában merülnek ki, hanem utolsó sorban azért is, mert a helyi analitikus történeti anyag hiányában nem adhattak mást, mint hogy gyér és ötletszerűen rendelkezésükre álló helytörténeti adataikat a hazai történet korszakaihoz alkalmazták, vagy onnan vezették le. Az újabb idők közgyűjteménypolitikája a várostörténeti gyűjtemények helyzetének megjavítását is célul tűzte ki és gondoskodása az összes gyűjteménytípusokra kiterjedt. A várostörténeti kutatások széles területén az egyes gyűjteménytípusok munkaterületének pontos meghatározására és működésük biztosítására is szükség van. Eddig kevés figyelemre méltatott gyűjteménytípus a várostörténeti könyvtár.

Míg a helytörténeti kutatások területének kiszélesedése nagyban járult hozzá vidéki levéltári és múzeumi gyűjteményeink helyzetének javításához, ugyanezt a könyvtári közgyűjteményekről nem mondhatjuk el. Vidéki közkönyvtáraink jórészt csak az általános művelődés szolgálatában állnak és a helyi történeti irodalom anyagának összegyűjtésére, vagy pláne feldolgozására különösebb gondot nem fordítanak. Pedig a városkutatás ma már nem nélkülözheti a helyi történeti anyagot magába foglaló, azt rendszerező könyvtári közgyűjtemények közreműködését. Néhány kivételtől eltekintve, amelyek azonban levéltári vagy múzeumi gyűjteményekkel vannak kapcsolatban, hazánkban egyetlen olyan könyvtári gyűjtemény van, amely részletesen kidolgozott és metodikailag is bevált szervezettel a helyi kutatás szolgálatában áll: Budapest székesfőváros könyvtárának úgynevezett Budapesti Gyűjteménye. A gyűjte-

mény megalapítása egybeesik a könyvtár létesülésével, hiszen a Fővárosi Könyvtár már kezdettől fogva legfontosabb céljaul tűzte ki, hogy a helyi művelődés multjának és jelenének tüzetes megismerésére külön könyvtári gyűjteményt állítson fel. Mint egyedülálló hazai intézmény, a külföldi példák szem előtt tartásával, elsősorban feladatkörét állapította meg, majd gyűjtési anyagát körvonalazta, rendszerét és technikai funkcióját építette ki, főként a gyakorlati szükségletek alapján. Régebben a gyűjtemény munkaköre kimerült a keretébe tartozó műveknek az általános könyvtári szabályok szerinti bedolgozásában. Ma már azonban külön megszabott gyűjtési körén kívül speciális munkaterületük is van, amelyen a történetírás feladatkörébe tartozó problémákat saját eszközével megoldani, vagy legalább megközeleíteni igyekeznek. Az utolsó tizenöt esztendő tapasztalatai alapján most már úgy beszélhetünk erről, a várostörténet szolgálatában álló könyvtári gyűjteményről, mint amely a vidéki várostörténeti könyvtári gyűjtemények felállítására is például szolgálhat. A Fővárosi Könyvtár Budapesti Gyűjteményének példáját tartjuk szem előtt, amikor a helytörténeti kutatások számára szükséges helyi várostörténeti gyűjtemények felállításának és megszervezésének szükségességét hangoztatjuk.

Elsősorban is a gyűjtési kör megvilágítására van szükség.

A várostörténeti könyvtár gyűjtési körébe tartozik a városra vonatkozó irodalom minden részlete, az ősnymtatványok korától a mai napig. Ennek a gyűjtési körnek tartalmát nemcsak a címben, vagy a kiadás helyében megadott történeti vonatkozások határozzák meg. A művek tartalmában előforduló lényegesebb helyi vonatkozású adatok alapján minden mű a várostörténeti gyűjteménybe kerül, tekintet nélkül arra, hogy a mű tartalmának nagyobb részében nem érinti a várostörténetet. A helyi vonatkozású irodalomnak a lehetőség szerint való teljes összegyűjtése lebegvén szem előtt, a várostörténeti gyűjteménynek fel kell kutatnia mindazokat a műveket, amelyek a helytörténet számára értéket jelentenek. Ezért a gyűjtemény deziderátum jegyzékeket készít, figyelemmel kíséri a hazai és külföldi antikvár katalógusjegyzékeket, megvizsgálja a Hungarikumokat és a Régi Magyar Könyvtár anyagát is, és ily módon összegyűjti azokat a nyomtat-

ványokat, amelyek a város történetével foglalkoznak. A hazai bibliográfiákban nem ismert várostörténeti vonatkozású munkákat különösen is részletes feldolgozás tárgyává teszi és alkalomadtán ezeknek könyvészeti és tartalmi ismertetéséről is gondoskodik. A könyvnyomtatás kezdetének első századában, tartalmukra való tekintet nélkül is a gyűjtemény keretébe sorozza mindazokat a munkákat is, amelyek a várossal és helytörténettel csak a tipográfia vagy az impresszum szempontjából vannak összefüggésben. (Például a budai impresszumos nyomtatványok.) Különösen nagy súlyt helyez a helyi nyomdászat termékeinek összegyűjtésére, amelyből a város kulturális életére, szellemi és gazdasági fejlődésének irányaira is sok következtetés vonható le.

Tartalmi szempontból a különböző korokból származó nyomtatványok elbírálása természetesen külön-külön szempontok szerint történik. Míg az ősnymtatványokban és a XVI. század első felében megjelent munkák elbírálásánál már a városnév említése is elegendő arra, hogy a mű a várostörténeti gyűjteménybe kerüljön, a későbbi századokban ez a szempont sokkal tágabbkörű lesz és a legújabb irodalomból már csak a jelentős várostörténeti vonatkozású tartalommal megjelent művek kerülnek a várostörténeti gyűjteménybe. Tudvalevő, hogy a várostörténeti monográfiák a XVIII. század közepéig a helynek az általános történettel kapcsolatos kisebb-nagyobb eseményein kívül magára a helytörténetre leginkább csak egyes adatokat tartalmaznak. A szélesebbkörű történeti és geográfiai munkák pedig az egyes helyek történetének vázlatát sokszor évtizedeken át ismétlődő egyformasággal foglalják össze. Különösen azoknak az időszakoknak irodalma igényel a várostörténet szempontjából is különös figyelmet, amelyekben a hely a hazai történelemben, vagy szélesebbkörű események idején szerepet játszott. Nagyon fontos, hogy a könyvtáros a mű írója történeti felfogásának ismeretével bírálja el a felmerülő helytörténeti adatokat és tudja, hogy egy adat, vagy akár csak jelző sokszor annak a közvéleménynek kifejezése, amely az író környezetében alakult ki. A sokszor semmitmondónak látszó adatok, vagy speciális jelzők az író felfogásának és kultúrkörének ismeretében valóságértéket nyernek. Az egymással megegyező adatoknak kronológikus összeállítása a források megismerésére vezet, amely sokszor magyarázatul

szolgál arra nézve, hogy egy helyre vonatkozólag miért csak bizonyos adatok váltak az irodalomban általánossá.

A monografikus irodalom mellett nagy jelentőségük van a városi gyűjtemény keretében az úgynevezett kis-, vagy aprónyomatványoknak. Ezekben a meglehetősen elhanyagoltan kezelt nyomtatványokban jelentős irodalom-, társadalom-, köz- és politikai történeti anyag rejlik és nagy számuknál fogva is értékes anyagot reprezentálnak a várostörténeti kutatás terén. Még inkább elhanyagoltnak mondható a sokszor jelentéktelennek látszó, úgynevezett használati nyomtatványok anyaga. Ilyenek a fejlődéssel ellátott számlanyomatványok, amelyekben nemcsak a cég neve, hanem épületének és a környező városrészeknek képe is látható. Idetartoznak a különböző társadalmi események alkalmával kibocsátott, sokszor díszes keretbe foglalt nyomtatványok, amelyek a kor ízlésére és sokszorosító ipara felkészültségére vetnek fényt. Ennek az anyagnak felkutatása ma már nehéz feladat. De régi könyvhagyatékok halmazaiból és a könyvkereskedelem figyelmének fölhívása után is nem egyszer sikerül mennyiségre és minőségre nézve egyaránt jelentős anyagot összegyűjteni, mint ezt éppen a Budapesti Gyűjtemény keretében tapasztaltuk. Ilyenmű nyomtatványok különben a levéltári iratok mellékleteiben is nem egyszer találhatóak, amelyeknek megszerzésére a levéltári anyag selejtezése alkalmával kerülhet sor.

A várostörténeti nyomtatványanyagnak igen értékes része a színházi és zenei nyomtatványok anyaga. A városokban működő színházak és zenei egyesületek színlapjainak vagy programjainak gyűjteményén, a színlapokon, színházi zsebkönyveken, zenei programokon kívül ebbe a gyűjtési körbe tartoznak az egy-kétfalpos koszorú-versecskék, a város képével díszített zenei kiadványok, a színházi és zenei naptárak, amelyek írott forrás hiányában sokszor egyedüli forrásul szolgálnak a művelődés e fontos ágainak a megismerésére.

Ugyancsak ez a helyzet a helyi vonatkozású kalendáriumok és almanachok terén is. A naptár- és almanachirodalomban szóltak meg először a legnagyobb írók és költők is és belőlük nyerhetünk a lakosság szellemi igényének irányairól is tájékozódást, nem is szólva arról, hogy ez az irodalom a lakosság életigényeire, szociális és gazdasági helyzetére, világnézetére és erköl-

cseire vonatkozólag is számos adatot őrzött meg. A helyi művelődés megismerésénél nagy fontossága van a kereskedelmi egyesületek, társaskörök kiadványainak is, amelyekről esetleg máshonnan nem lenne tudomásunk. Különösen fontosak a hetvenes évektől ezrével alakult kereskedelmi, ipari vállalatok és szociális egyesületek nyomtatványai, amelyekből a helytörténet szintén értékes anyagot meríthet, hiszen élénken tükröztetik vissza a gazdasági és társadalmi liberalizmus kibontakozó összetevőit.

A grafikai alkotások megőrzésére általában múzeumok hivatottak. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a könyvtári gyűjtemények sem nélkülözhetik a sokszorosító művészet helyi vonatkozású, sokszor a nyomtatott anyag illusztrálására szolgáló alkotásait, amelyeknek leginkább topográfiai vonatkozásokban van nagy jelentősége. Hasonló céloknál fogva kívánatos a helyi vonatkozású fényképeknek összegyűjtése is. Az illusztrációs anyag összegyűjtése azonban csak úgy lesz teljes, ha várostörténeti gyűjteményünkben összegyűjtjük a régi folyóiratok és monográfiák hatalmas várostörténeti vonatkozású képanyagát is. Az ikonográfiai anyagnak katalogizálása és tárgyszerinti csoportosítása a várostörténeti kutatás számára még sok új szempontot szolgáltatathat.

Nagyon fontos a helyi vonatkozású térképanyag összegyűjtése is. Ennek körébe kell sorolnunk azokat a többé-kevésbé pontos helyszínrajzokat is, amelyeket különböző várostromok alkalmával hadimérnökök és rézmetszők készítettek. Ezek a térképek nagy segítséget nyújtanak a topográfiai kutatók részére és nem egyszer útmutatásul szolgálnak a régi dűlőnevek meghatározására is.

A helytörténeti könyvtári gyűjtemény nagy szolgálatot tehet a várostörténeti kutatásnak, a napisajtó, a hírlap- és folyóiratirodalom termékeinek összegyűjtésével is. Az időszaki sajtó kaleidoszkopszerűen mutatja be a helyben lejátszódó fontosabb és apró-cseprő eseményeket. Noha a XVIII. századi sajtó még általában az európai szempontból jelentős események közlését tartotta legfontosabb céljának, a század végétől a lokális jellegű események is mind tágabb teret nyernek a sajtóban. A várostörténeti gyűjteményben természetesen elsősorban a helyi sajtó termékeit gyűjtjük össze. De az országos jelentőségű napi-

lapok gyűjtése is indokolt, különösen azoknak, amelyekben a helyre vonatkozó történeti adatok is találhatóak. A várostörténeti könyvtár a közkönyvtár anyagából azokat a sajtótermékeket vegye át, amelyeknek feldolgozása és múzeális jellegű megőrzése a várostörténet szempontjából is kívánatos.

Az általánosan elfogadott gyűjtési rendszer szerint a hatósági jellegű iratok és a misszilisek is levéltári megőrzésre és feldolgozásra vannak utalva. Azonban a könyvtári gyűjtés keretébe tartozik az összefüggő, önálló jellegű történelmi vagy irodalmi vonatkozású kéziratok gyűjtése. Ide sorozzuk a kéziratban maradt memoárokat és a helytörténet számára annyira fontos annalisztikus följegyzéseket, továbbá a magánkézből származó, sokszor csak egy-egy eseményhez fűződő kéziratok maradványokat is.

A gyűjtött könyvtáranyag megszerzésével és katalógusokba való állításával még korántsem merült ki az a feladat, amellyel a várostörténeti gyűjtemény a helykutatások számára segédkezet nyújthat. A várostörténet kutatására irányuló irodalom nagy része ugyanis szélesebbkörű monográfiákban, kisnyomtatványokban, folyóiratokban stb. lévén, csak hosszabb technikai és rendszerező munka árán tárható föl. Azzal, hogy a nyomtatványok tartalmi jelentőségét a várostörténet szempontjából a katalógusokban röviden jeleztük, még nem neveztük meg, melyek azok az adatok, amelyek egy műből a várostörténet számára felhasználhatók. A tárgykör jelzése önmagában még nem elégséges, hiszen egy-egy szöveg nemcsak általános tárgyánál fogva, hanem a benne levő, sokszor jelentéktelennek látszó adatok szempontjából is külön kutatás tárgya lehet. A helytörténeti különgyűjtemények fontos feladata, a kutatás számára módszeres lehetőségeket adni azáltal, hogy a különböző nyomtatványokban szétszórt adatokat a repertóriumok készítése által bizonyos egységekbe foglalja. Ez a munka több generáció számára nyújt bőséges munkaalkalmat, nem is szólva arról, hogy még a kimondottan várostörténeti tárgyú munkák is rászorulnak a bennük levő részletkérdések szempontjából a részletes repertoriális kiutalásra. Ebbe a körbe tartozik a folyóirat- és hírlapirodalom több ezer kötetre menő anyagának a várostörténet szempontjából való értékesítése is, a bennük levő történeti anyag ki-

cédulázása és rendszerezése által. Tekintettel arra, hogy irodalmunk bibliográfiákban és repertóriumokban nagyon szegény, e téren a történész-könyvtáros igen jelentős hézagpótló munkát végezhet. A feldolgozásra váró óriási időszaki irodalmi anyaggal kapcsolatos munkálatok sorrendjét, a várostörténeti könyvtár a rendelkezésére álló anyag értékének rendjében állapítsa meg. Elsősorban azokkal a sajtótermékekkel foglalkozzék, amelyek számára legjelentősebbek. A munka technikailag legeredményesebben címszavak alkotásával végezhető. Minél részletezőbb a repertórium címszókészlete, annál tökéletesebb a könyvtáros munkája.

A várostörténeti gyűjtemény munkálatainak eredményeit csak akkor tudja széles körben hozzáférhetővé tenni, ha speciális történeti bibliográfiának és repertóriumainak kiadásáról is gondoskodik. A speciális történeti bibliográfiák hiányait mindnyáján érezzük, és így a magyar történettudomány számára szinte életszükséglet a történész-bibliografus gárda nevelése. A szakképzett történész-könyvtáros meglátja azután a bibliográfiai anyag hiányait is. Ezeket a levéltári és múzeális gyűjtemények anyagának felhasználásával pótolja. A rokon kutatásterületek felhasználásának első feltétele azonban a bibliográfiai tájékozottság. Ezek alapján a történész-könyvtáros típusa nem csupán a bibliográfiákon fölépülő tudáson alapszik, hanem egy oly történész típusán, aki saját ismeretanyagának metodikai alapvetését az egész kutatás területére tudja alkalmazni.

A bibliografikus történész munkája, mint látjuk, elsősorban az analitikus történetírói munka jegyében alakul ki. Hogy erre még mily szükség van, mi sem mutatja jobban, mint az a helyzet, hogy a várostörténeti kutatás még egész történelmi területek forrásanyagát sem ismeri. Ez az analitikus munka lesz azután az alapja a könyvtáros szintetikus munkájának, amelyet már a könyvtári munka: a bibliográfiák, repertóriumok csoportosítása alkalmával szem előtt tart. A bibliográfiákon alapuló szintézis főbb szempontjait nagy általánosságban a következőkben foglalhatjuk össze. A szerkezeti kép megragadása mindjárt döntő tényező, hiszen a helytörténeti képnek egyéni jellegét ez adja meg elhatározóan. A városi társadalom egységeinek és egymáshoz való

kapcsolódásainak vizsgálata, a társadalmi egységek rétegződése és egymáshoz való erőviszonyainak megvilágítása, a társadalmi fejlődés ténye és a tények hatásai a várostörténeti gyűjteménynek anyagának csoportosításával is kimutatható. Ugyancsak a szerkezeti képhez tartozik a közigazgatási keretek kialakulása, a foglalkozások, a társadalmi és népi, nemkülönben a községi hitfelekezeti megoszlások problémája is. E kép teljességéhez tartozik a város társadalmi osztályainak az érintkezésben és szokásokban elfoglalt álláspontja, valamint a különféle egyesülések: politikai, gazdasági, egyházi és kulturális csoportok és érdekképviseltek megoszlása. E kép akkor lesz valóságjellegű, ha azokban a szerkezetelemek egymással való belső okozati kapcsolatait, a szociális és ethnikai összefüggések vonásait tünteti föl.

Míg a szerkezeti kép megmutatta a város különböző kulturális és gazdasági erőinek mennyiségi és minőségi erőviszonyait, addig a funkcionárius kép ezeknek az erőviszonyoknak a városi életben való működését van hivatva ábrázolni. Ebben kapnak helyet azok az irányító elvek és eszmék, amelyek a különböző rétegeket egymással összekötik, vagy szétválasztják. Ez a funkcionális rész hivatott a népi kultúra munkaértékének vizsgálatára, azoknak szociológiai és ethnikai értelmezésére. Az életműködésnek vizsgálata hasonló tanulságokkal szolgál, ha a bibliográfus gyűjtési körébe a családi élet, az erkölcsi viszonyok, a vallásos igények és szerkezetek dinamikája, továbbá a gazdasági és termelési formák kérdéseit is szem előtt tartja. A városi élet változó tartalmú jelenségcsoportokban megnyilvánuló mozzanatait így kapnak a bibliográfiai gyűjtésekben is életszerű és valóságértékű kifejezést.

KELÉNYI B. OTTÓ.